

В. М. Ігнатенко, кандидат юридичних наук,
завідувач сектору Інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування
АПРН України

Односторонні правомірні дії як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань за Цивільним кодексом України

Практика новітньої кодифікації цивільного законодавства України свідчить про широке використання такої правової конструкції, як односторонній правочин. Ще говорячи про проект Цивільного кодексу України, Д. В. Боброва зазначала, що до його беззаперечних переваг слід віднести використання вказаного інструменту і створення за його допомогою нових видів позадоговірних зобов'язань. До них, зокрема, належить публічне обіцяння винагороди без оголошення конкурсу, ведення чужих справ без доручення, запобігання загрози шкоди чужому майну, рятування здоров'я та життя іншої особи. Крім того, удосконалено регулювання відносин, що виникають внаслідок публічного обіцяння винагороди через конкурс¹. Слід погодитись також з тезою, що розширен-

© Ігнатенко В. М., 2004

¹ Див.: Боброва Д. В. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України // Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000. – С. 260.

ня автономії суб'єктів у галузі цивільно-правового регулювання означає і збільшення можливості вчинення односторонніх правочинів суб'єктами цивільного права¹.

Запровадження вказаних нових видів зобов'язань ставить перед наукою цивільного права завдання з'ясувати специфіку односторонніх правомірних юридичних дій як підстав виникнення позадоговірних зобов'язань. Безумовно вирішення цього завдання сприятиме правильній практиці застосування нових правових норм, які регулюють позадоговірні зобов'язання, що базуються на односторонніх правомірних діях суб'єктів цивільного права. Зрозуміло, що вирішення цього питання неможливе без аналізу творчого доробку з цієї проблематики в науці цивільного права, зокрема, пов'язаного з класифікацією як правомірних юридичних дій, так і односторонніх правочинів як різновиду юридичних дій.

Вказуючи на сферу застосування в цивільному праві односторонніх правочинів, С. С. Алексєєв поділяв їх на *односторонні правочини* з набування права власності (прийняття набувачем речей, визначених при укладенні договору родовими ознаками, прийняття замовником речі, виготовленої підрядником, заволодіння); *правочини*, пов'язані з реалізацією існуючих цивільних правовідносин (повідомлення про уступку вимоги, видача довіреності, визнання боргу, розрахункові угоди та ін.); *правочини*, які виступають як підстави виникнення зобов'язань (публічна обіцянка винагороди, заповідальний відказ та ін.)².

Серед останніх робіт з проблем аналізу односторонніх юридичних дій як підстав виникнення позадоговірних зобов'язань можна вирізнити праці Є. М. Денисевича: «Односторонній правочин у спадковому праві»³, «Односторонні правочини, направлені на припинення цивільних правовідносин»⁴.

¹ Див.: Денисевич Е. М. Односторонние сделки в наследственном праве // Российский юридический журнал. – 2001. – № 2 (30). – С. 85.

² Див.: Алексєєв С. С. Избранное. – М.: Статут, 2003. – С. 16.

³ Денисевич Е. М. Односторонние сделки в наследственном праве. – С. 79–85.

⁴ Денисевич Е. М. Односторонние сделки, направленные на прекращение гражданских правоотношений // Цивилистические записки: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск 2. – М.: Статут; Екатеринбург: Институт частного права, 2002. – С. 378–395.

У першій праці розглянуто питання про роль односторонніх правочинів у спадковому праві, значну увагу приділено можливості переходу в спадщину потестативних правомочностей (правостворюючих правомочностей, які відбивають процес становлення суб'єктивного права). У другій — проаналізовано односторонні правочини, направлені на припинення цивільних правовідносин. Для цього використано таку класифікацію односторонніх правочинів: 1) ті, які направлені на припинення права власності та інших речових прав; 2) ті, які направлені на припинення зобов'язальних правовідносин; 3) ті, які направлені на припинення цивільних правовідносин, що формуються. Саме при висвітленні останньої групи йдеться про один з видів позадоговірних зобов'язань. Автор зазначає, що скасування публічного конкурсу особою, яка його об'явила (п. 1 ст. 1058 Цивільного кодексу Російської Федерації), призводить до припинення попереднього правовідношення, яке зобов'язувало сторону.

Таким чином, не вирішеним залишається питання про односторонні юридичні дії як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань, виходячи з їх системи, закріпленої в новому Цивільному кодексі України (далі — ЦК України), не проведена їх правова характеристика.

Ця стаття має на меті виокремити види позадоговірних зобов'язань, які виникають на підставі односторонніх юридичних дій, та визначити їх природу шляхом віднесення до певних груп, використовуючи відомі класифікації. Йтиметься лише про аналіз підстав виникнення позадоговірних зобов'язань, передбачених підрозділом «недоговірні зобов'язання», а саме: а) публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу; б) публічна обіцянка нагороди за результатами конкурсу; в) вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення; г) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи; г) набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Ю. С. Гамбаров зазначав, що факти, які є припущенням кожного права, називають юридичними, на відміну від тих, з якими не пов'язують жодних юридичних наслідків. Через те що всі права пов'язуються з фактами, до яких повинні бути

віднесені в цьому розумінні і діючі юридичні норми, якщо ними обумовлюється настання тих або інших юридичних наслідків, то із цих фактів тільки і робляться висновки про виникнення, зміну і припинення прав. Сукупність таких фактів, оскільки їх наявністю породжуються певні юридичні наслідки, називають складом цього юридичного відношення, і хоча від нього відрізняють, звичайно, і одиничні юридичні факти, якщо вони спричиняють той або інший юридичний ефект, то різницю цю не можна вважати правильною вже тому, що юридичні наслідки пов'язуються завжди не з одним, а з цілим рядом фактів, які супроводжують один одного і повинні зустрітися для того, щоб розрахований юридичний ефект настав. Наприклад, для договору необхідні принаймні два волевиявлення разом з безліччю умов для їх чинності, для заповіту — вчинення заповідального акта, смерть спадкодавця і вступ (прийняття спадщини)¹. Уже з цих прикладів зрозуміло, що до виникнення зобов'язань приводять як одиничні юридичні факти, так і їх склади, причому перші можуть бути як діями, так і подіями. Дією в юридичному розумінні називається будь-яка діяльність особи, яка виразилася словом або ділом, коли вона має юридичні наслідки, а саме: встановлює нові юридичні відносини або змінює і припиняє існуючі. Безліч дій і слів не мають таких наслідків, а тому і не мають юридичного значення².

На думку К. Д. Кавеліна, дії можуть бути дозволені і заборонені. Під забороненими розуміють всі дії, які порушують умови державного і суспільного життя, виражені в законах і урядових розпорядженнях, або юридичні відносини, що існують між особами щодо майна і зобов'язання. Дії, які не підпадають під це визначення, є дозволеними. Серед них слід розрізняти безумовно дозволені і такі, які за законом хоча і не належать до числа заборонених, але потребують, у визначених законом випадках, особливого дозволу влади³.

¹ Див.: Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 644.

² Див.: Кавелин К. Д. Избранные произведения по гражданскому праву. — М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2003. — С. 228.

³ Див.: Там само. — С. 230.

Є. В. Васьковський, класифікуючи юридичні факти як обставини, що приводять до юридичних наслідків, розподіляв їх на дві групи: ті, які залежать від волі особи (дії), і ті, які не залежать від волі особи (події). Далі він вказував на те, що дії можуть бути дозволеними і недозволеними. Дозволені, у свою чергу, — ненавмисними і навмисними. І нарешті, навмисні дії бувають односторонніми і двосторонніми (договори)¹. Найчастіше підставами виникнення зобов'язань у цивільному праві виступають договори. Висвітлюючи питання джерел зобов'язань, С. В. Пахман зазначав, що звичайною, нормальною підставою зобов'язань є угода, тому правочин і зобов'язання на перший погляд можуть сприйматися як синоніми. Крім цього, до виникнення зобов'язань приводили ніби договори (напівдоговори, quasi-contractus), серед яких бездовірена послуга і бездоговірне охоронне зобов'язання. За межами договорів і напівдоговорів джерелом зобов'язань є також правопорушення як дії, що полягають у заподіянні шкоди. До розряду правопорушень він відносив і ті випадки, до яких застосовується назва напівпроступків (quasi-delicta)².

У радянській цивілістичній літературі класифікацію правомірних юридичних дій вперше зробив М. М. Агарков. Він поділив їх на: 1) дії, направлені на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин (правочин); 2) дії, які констатують певні факти, що мають коригуюче значення, незалежно від того, чи направлені ці дії на ті наслідки, які з ними пов'язує закон; 3) дії, що створюють вказані в законі об'єктивовані результати, які мають господарське або культурне значення³.

Однак така тричленна класифікація була піддана справедливій критиці. О. О. Красавчиков, зазначав, що вона має недоліки, оскільки ґрунтується на застосуванні одразу двох кри-

¹ Див.: *Васьковський Е. В.* Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов. — М.: АО «Центр Юр Информ», 2003. — С. 415.

² Див.: *Пахман С. В.* Обычное гражданское право в России / Под ред. и с предисловием В. А. Томсинова. — М.: Зерцало, 2003. — С. 60.

³ Див.: *Агарков М. М.* Избранные труды по гражданскому праву: В 2 т. — М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2002. — Т. II. — С. 353.

теріїв: направленості дій і результатах цих дій. Він запропонував використовувати як ознаку поділу направленість волі особи і розрізняти юридичні акти та юридичні вчинки. Під юридичним актом слід розуміти дії особи, направлені на рух конкретного правовідношення. Юридичний вчинок може бути визначений як дія, що приводить до юридичних наслідків, незалежно від того, чи були направлені ці дії на наслідки, ними (в силу норм права) названі або ні¹.

С. С. Алексеев дав свою оцінку класифікації правомірних юридичних дій. Він вказав, що, на думку М. М. Агаркова, «юридичні вчинки» — це такі правомірні дії, які можуть бути не направлені на даний правовий результат, але приводять до його настання безпосередньо в силу норм об'єктивного світу. Разом з тим, багато із вказаних М. М. Агарковим «юридичних вчинків» (зокрема, визнання боргу, повідомлення про уступку вимоги та ін.) є односторонніми правочинами. Зараховування їх до категорії юридичних вчинків обумовлено, очевидно, тим, що автор негативно ставився до односторонніх угод, спираючись на буквальне тлумачення ст. 106 Цивільного кодексу РРФСР 1922 р., яка серед підстав виникнення зобов'язань не передбачала односторонні правочини².

Дотепер у цивілістичній науці країн СНД правомірні дії поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки³. У свою чергу, до юридичних актів належать правочини, адміністративні акти (акти державних органів та органів місцевого самоврядування), рішення суду⁴. Цивільно-правовий юридич-

¹ Див.: *Красавчиков О. А.* Юридические факты в советском гражданском праве. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1958. — С. 114.

² Див.: *Алексеев С. С.* Избранное. — С. 17.

³ Д. А. Баликін запропонував розділити правомірні дії на три групи: юридичні акти, юридичні вчинки і результативні дії. Див.: *Балыкин Д. А.* Действие в чужом интересе без поручения: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 2002. — С. 11.

⁴ Див.: Цивільне право України. Підручник: У 2 кн. / О. В. Дзера (керівник авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К.: Юрінком Інтер, 2002; Гражданское право: В 2 т. Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 2002. — Т. 1. — С. 325.

ний акт є правомірною юридичною дією, вчиненою дієздатною особою і направленою на встановлення, зміну або припинення цивільно-правових відносин (правочин)¹.

Значний внесок у дослідження односторонніх юридичних дій зробив Б. Б. Черепакін. Він розподілив односторонні правочини на односторонньо-зобов'язуючі і односторонньо-уповноважуючі. Для перших характерним є втручання до чужої правової сфери, причому щодо цього розрізняють дві групи односторонньо-зобов'язуючих правочинів залежно від того, чи містять вони безпосередній вплив на правову сферу певних осіб або не містять².

Односторонньо-уповноважуючі правочини лише названі Б. Б. Черепакіном. Як приклад таких правочинів він вказав заповіт. Також ним допускалась можливість поєднання в одному правочині одностороннього уповноважування і одностороннього зобов'язання³.

С. С. Алексєєв зазначав, що завдяки односторонньо-уповноважуючим правочинам особа зобов'язує саму себе, надаючи тим самим іншій особі (особам) певне суб'єктивне право⁴.

Думка О. С. Йоффе, що для виникнення деяких цивільних правовідносин недостатньо будь-якого одиничного юридичного факту, а вимагається настання їх певної сукупності, яку звичайно називають фактичним складом або юридичною підставою (титолом) права⁵, повною мірою стосується встановлення таких позадоговірних зобов'язань, як зобов'язання з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу, з публічної обіцянки нагороди за результатами конкурсу.

У свою чергу, юридичні склади можуть бути класифіковані на різні види. У юридичній літературі відомі класифікації

¹ Див.: Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — С. 116.

² Див.: Черепакин Б. Б. Труды по гражданскому праву. — М.: Статут, 2001. — С. 331.

³ Див.: Там само. — С. 333.

⁴ Див.: Алексеев С. С. Избранное. — С. 22.

⁵ Див.: Йоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». — М.: Статут, 2000. — С. 630.

юридичних складів, запропоновані О. О. Красавчиковим, на прості і складні, альтернативні і бланкетні¹. В. Б. Ісаков поділяв фактичні склади за різними критеріями на: правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі; однорідні і комплексні; склади з незалежним накопиченням всіх елементів, склади з послідовним накопиченням елементів, склади, побудовані з використанням різних структурних принципів, та ін.² Характеризуючи односторонні дії як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань, також необхідно враховувати різне юридичне значення односторонніх правочинів, які входять до юридичного складу. У зв'язку з цим розрізняють допоміжні і основні односторонні правочини.

1. Публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу

Виникає із юридичного складу, до якого входить:

по-перше, публічна обіцянка винагороди як умовний, основний, односторонньо-уповноважуючий правочин, що зобов'язує особу, яка публічно пообіцяла сплатити винагороду;

по-друге, відклик на неї у вигляді подання обумовленого результату — односторонньо-зобов'язуючий, допоміжний правочин.

2. Публічна обіцянка за результатами конкурсу

У цьому разі підставою зобов'язання також виступає юридичний склад. Як і в першому випадку, він за своєю структурною побудовою належить до складів з послідовним накопиченням елементів, коли кожен наступний йде за попереднім. Але, на відміну від публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу, у цьому разі до юридичного складу входять три елементи:

а) оголошення конкурсу — умовний, основний, односторонньо-уповноважуючий правочин, що зобов'язує засновника конкурсу видати переможцю конкурсу винагороду;

б) надання учасниками конкурсу робіт засновнику — допоміжний, односторонньо-зобов'язуючий правочин, який зобо-

¹ Див.: Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — С. 68.

² Див.: Исаков В. Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1980. — С. 30–46.

в'язує засновника провести їх оцінку, якщо вони задовольняють передбачені в оголошенні умови;

в) *оціночне рішення*, яким визначається переможець (переможці) конкурсу, і є допоміжним односторонньо-уповноважуючим правочином.

3. *Вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення*

Зобов'язання із вчинення дій у майнових інтересах іншої особи може виникати залежно від характеру цих дій:

— із односторонньо-зобов'язуючого правочину, в якому виражена воля особи, що діяла в чужих інтересах. При вчиненні певних дій у чужих інтересах відбувається зміна в правовій сфері, обов'язковій для інших осіб. Прикладом подібних угод може бути здійснення однією особою дій в інтересах другої особи, направлених на виконання її зобов'язання або інших подібних дій¹;

— із юридичного вчинку, коли гестор вчиняє фактичні дії в інтересах домінуса, наприклад, своїми силами ремонтує кривлю будинку, чим запобігає псуванню майна домінуса від дощу.

Питання про юридичну природу вчинення гестором фактичних дій в інтересах домінуса має дискусійний характер. Так, Є. О. Харитонов вважає, що вони є юридичними вчинками особливого роду — «цілеспрямовані юридичні вчинки, які посідають особливе місце в системі юридичних фактів цивільного права. Від правочинів вони відрізняються тим, що дії особи, яка веде справи без доручення, не спрямовані, як правило, на встановлення, зміну, припинення правовідносин з володільцем блага, а також рядом інших моментів. У той же час від власне юридичних вчинків їх відрізняє обов'язкова наявність суб'єктивного елемента, певної направленості дій (направленість дій на запобігання шкоди, яка загрожує іншій особі, усвідомлення цього факту; обумовленість дій по запобіганню шкоди тощо)². Розвиваючи на-

¹ Див.: *Балыкин Д. А.* Действие в чужом интересе без поручения. — С. 11.

² Див.: *Харитонов Е. О.* Обязательства, возникающие из ведения дел без поручения в советском гражданском праве: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Х., 1980. — С. 14.

ведену точку зору, С. В. Михайлов стверджує, що при виконанні гестором фактичних дій у чужих інтересах без доручення вони тяжіють за своєю юридичною природою саме до юридичних вчинків. Їх істотна відмінність від юридичних вчинків полягає в тому, що за загальним правилом юридичні вчинки може робити як дієздатна, так і недієздатна особа. Вести справи в чужих інтересах без доручення внаслідок вищезазначеної умови про суб'єктивну направленість дій гестора може лише дієздатна особа¹.

Прибічники другої точки зору не акцентують увагу на відмінності цієї юридичної категорії від «власне юридичних вчинків» і не вказують на її особливе положення в системі юридичних фактів. Так, В. А. Рясенцев наголошував, що за своєю юридичною природою ведення чужих справ без доручення не є правочином, а є правомірною юридичною дією, яка належить до виду так званих реальних актів. Вони характеризуються тим, що їх юридичні наслідки (встановлення, зміна і припинення правовідносин) наступають у силу закону незалежно від волі особи, яка виконує цю дію. Тому не має значення, бажав гестор чи ні створити зобов'язальне відношення з домінусом. Сам факт його діяльності в інтересах іншої особи приводить до встановлення правовідносин з ним². До групи юридичних вчинків відносять фактичні дії в чужих інтересах М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський³, Д. А. Баликін⁴.

Вважаємо, що вирішення питання про юридичну характеристику фактичних дій, виконаних у чужих інтересах, залежить від з'ясування змісту поняття юридичний вчинок. Більшість вчених звертає увагу на настання юридичних наслідків незалежно від волі і намірів особи. Тому юридичні вчинки визна-

¹ Див.: *Михайлов С. В.* Категория интереса в российском гражданском праве. — М.: Статут, 2002. — С. 145.

² Див.: *Рясенцев В. А.* Ведение чужого дела без поручения // Ученые записки МГУ. — Вып. 116. Труды юридического факультета. — М., 1946. — С. 112.

³ Див.: *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право: В 4-х кн. — М.: Статут, 2002. — Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. — С. 379.

⁴ Див.: *Балыкин Д. А.* Действия в чужом интересе без поручения. — С. 11.

чають як правомірні дії, що породжують цивільно-правові наслідки незалежно, а іноді і всупереч намірам людини, яка здійснила юридичний вчинок¹; правомірні дії суб'єктів, з якими закон поєднує певні юридичні наслідки незалежно від того, була у суб'єктів мета досягнення того або іншого правового результату²; правомірні дії, які не переслідують правові цілі, але об'єктивно, незалежно від волі і намірів суб'єкта, породжують правові наслідки³; «вчинки, на відміну від юридичних фактів, можуть і не бути направлені на певні юридичні наслідки, але вони приводять до таких наслідків безпосередньо в силу норм права»⁴. Інші вчені в першу чергу звертають увагу на об'єктивний результат такої дії: в юридичних вчинках має юридичне значення не намір особи, яка вчинила дію, а об'єктивний результат такої дії (створення твору, знахідка тощо)⁵; юридичними вчинками вважаються дії, які обумовлюють виникнення, зміну або припинення правовідносин внаслідок їх об'єктивованого результату⁶.

Підбиваючи підсумок вищезазначеному, вважаємо, що не слід вирізняти окремі види юридичних вчинків, такі як «власне юридичні вчинки» і «цілеспрямовані юридичні вчинки», або ж взагалі говорити про фактичні дії в чужих майнових інтересах без доручення як про особливий вид юридичних фактів і не правочинів, і не юридичних вчинків. Тому правильно буде кваліфікувати названі дії як юридичні вчинки.

¹ Див.: Гражданское право: В 2-х частях. Учебник / Под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М.: ТЕИС, 1996. — Ч. 1. — С. 84.

² Див.: Гражданское право: В 2 т. Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 2002. — Т. 1. — С. 326.

³ Див.: Общая теория права и государства: Учебник / Отв. ред. В. В. Лазарева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 1996. — С. 192.

⁴ Алексеев С. С. Право: азбука — теория — философия: Опыт комплексного исследования. — М.: Статут, 1999. — С. 73.

⁵ Див.: Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. — М., 1998. — С. 503.

⁶ Див.: Советское гражданское право. Часть первая / Под общ. ред. В. Ф. Маслова и А. А. Пушкина. — 2-е изд. перераб. и доп. — К.: Вища школа, 1983. — С. 202.

4. Близькими за характером до розглянутих є дії по рятуванню здоров'я та життя фізичної особи (ст. 1161 ЦК України), майна іншої особи (ст. 1162 ЦК України). Рятувальні дії стають юридичними (юридичним вчинком) лише в тому разі, якщо вони завдали шкоди для рятувальника і якщо в наявності всі інші необхідні умови, передбачені законодавством, в іншому разі дії громадянина не набувають юридичного характеру, не стають юридичним фактом. Особливістю рятувальних дій є швидкість і невідкладність їх виконання¹.

На відміну від українського законодавства, яке передбачає окремо вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, рятування здоров'я та життя дієздатної особи, рятування майна іншої особи, російське законодавство об'єднує всі вищезазначені зобов'язання в один правовий інститут — дії в чужому інтересі без доручення (Глава 50 Цивільного кодексу Російської Федерації). Дії в чужому інтересі можуть мати як юридичний, так і фактичний характер².

Тому правильним буде віднесення фактичних дій по рятуванню здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи до юридичних вчинків.

5. Ще одним з видів позадоговірних зобов'язань, яке може виникнути на підставі односторонньої дії, є зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (ст. 1212 ЦК України). Специфіка цього зобов'язання саме і полягає в тому, що воно виникає з різнорідних юридичних фактів і дій потерпілого, дій набувача, дій третьої особи, подій. Найчастіше безпідставне збагачення виступає результатом дій потерпілого: він сплатив, хоча не повинен був, він сплатив більше, ніж був повинен або він помилково визнав свій борг. Безпідставне збагачення може бути результатом дій особи, яка збагатилася: наприклад, одна із двох організацій, що зберігають вугілля на одному і тому самому

¹ Див.: Ставицкий П. Р. Возмещение вреда при спасении социалистического имущества, жизни и здоровья граждан. — М.: Юрид. лит., 1974. — С. 41.

² Див.: Комментарий части второй Гражданского кодекса Российской Федерации. — М.: Фонд Правовая культура, Фирма Гардарика, 1996. — С. 295.

складі, користується помилково вугіллям другої. Але особа, яка збагатилася, може і не брати участь у діях потерпілого, навіть не знати про них: наприклад, постачальник не знає, що покупець дав банку платіжне розпорядження на вже сплачений товар, і дізнається про повторний платіж тоді, коли відповідна сума вже зарахована на його розрахунковий рахунок. У цих випадках безпідставне збагачення виникає із правочину потерпілого з третьою особою: банком, який провів оплату платіжної вимоги. Можливі і випадки, коли безпідставне збагачення є результатом дій обох сторін: особа, яка збагатилася, приймає оплату, що безпосередньо їй виконується, не існуючого насправді боргу. Безпідставне збагачення може бути результатом тільки дій третьої особи: наприклад, якщо банк переказав гроші з перевищенням суми, вказаної в розпорядженні платника. Воно може виникнути через подію, не пов'язану з чією-небудь волею: наприклад, випадкове змішування речей, які стали неподільними, причому одна із речей є головною, і тому не може виникнути спільна власність¹.

Враховуючи вищезазначене, зобов'язання із безпідставного збагачення може виникнути через такі правомірні дії: а) односторонньо-уповноважуючий правочин потерпілого (повторно сплатив суму за поставлену продукцію, визнав неіснуючий борг); б) юридичний вчинок з боку особи, яка збагатилася (помилкове використання неналежного їй майна); в) односторонньо-уповноважуючий правочин третьої особи (перерахування банком грошей клієнта з перевищенням визначеної в розпорядженні суми).

Таким чином:

- до позадоговірних зобов'язань, які виникають на підставі односторонніх правомірних дій, належать:
 - а) публічна обіцянка винагороди;
 - б) вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення;
 - в) рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи;
 - г) безпідставне збагачення;

¹ Див.: Флейшиц Е. А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1951. – С. 212–213.

– як підстави виникнення вказаних зобов'язань цивільне законодавство розглядає як одиничні юридичні факти — односторонні правочини (односторонньо-уповноважуючі та односторонньо-зобов'язуючі), юридичні вчинки, так і юридичні склади;

– публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу виникає із юридичного складу: односторонньо-уповноважуючий і односторонньо-зобов'язуючий правочин;

– публічна обіцянка винагороди за результатами конкурсу виникає із юридичного складу: односторонньо-уповноважуючий основний правочин і допоміжні односторонньо-зобов'язуючий і односторонньо-уповноважуючий правочини;

– зобов'язання із вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення виникають із: односторонньо-зобов'язуючого правочину або юридичного вчинку;

– зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням здоров'я та життя фізичної особи, майна іншої особи, виникають внаслідок юридичного вчинку рятувальника;

– зобов'язання із безпідставного збагачення може виникати як із односторонньо-зобов'язуючого правочину, так і з юридичного вчинку.

У подальшому потребує дослідження питання про характеристику підстав виникнення позадоговірних зобов'язань, не передбачених у підрозділі «недоговірні зобов'язання», зокрема в спадковому праві.